

k otevřené společnosti a lepším ekonomickým příležitostem ve střední Evropě po pádu komunismu. Zároveň však upozorňují na nebezpečí plynoucí z jednostranného liberalismu, ignorujícího etické hodnoty i ekologické meze. Tato ignorance se totiž nakonec může obrátit právě proti systému, který ji svou každodenní praxí připouští a uskutečňuje. Svoboda ztrácí svou cenu, pokud ji nedoprovází zodpovědnost za svět a mravnost. Takové je základní resumé nejen zmíněné předmluvy, ale celé knihy.

Lubor Kysučan

Ernst Ulrich von Weizsäcker, A. B. Lovins, L. H. Lovins: Faktor čtyři. MŽP, Praha, 1996, 331 str.

Zatím poslední zprávou Římského klubu se stala kniha s názvem Faktor 4, která byla v němčině publikována v roce 1995 (v angličtině a dalších jazycích včetně češtiny o rok později) a jejímiž autory jsou Ulrich von Weizsäcker a manželé Lovinsovi. Autoři knihy mají nesporně velké ambice. Podle Římského klubu by se jejich hlavní heslo, jež zní „Dvojnásobný blahobyť, poloviční spotřeba přírodních zdrojů“, mohlo a mělo stát vůdčím heslem dalšího úsilí o odvrácení ekologické krize.

Celá kniha je rozdělena do dvou částí. V té první je čtenáři předloženo celkem padesát „zázraků techniky“, s jejichž pomocí bude možno pronikavě snížit jak spotřebu energií, tak poptávku po nových materiálech. Tato část knihy je nesporně zajímavým čtením.

Dozvíme se v ní o návrzích automobilů se spotřebou 1,5 litru na 100 km, o možnostech pronikavých úspor energie v bytech a kancelářích, o vysoce úsporných domácích spotřebičích, o možnostech podstatně zlepšeného hospodaření s vodou i o projektech na zvýšení produktivity dopravy. Na uvedených případech chtějí autoři demonstrovat, že je možno „předejít omylům, podle nichž by ekologičtější chování vyžadovalo omezení“ (str. 24). Jak zvolali autoři na jiném místě: „S heslem produktivity troubíme do útoku. Slovo produktivita znamená pokrok, lepší časy, větší blahobyť“ (str. 32).

Pokud by kniha končila tímto zvoláním, žádným velkým požehnáním pro ekologické hnutí by samozřejmě nebyla. Úvodní příklady však pouze navozují závažnější problém: Jak je možné, že již známé technické vynálezy, které by byly schopny významně snížit zátěž na životní prostředí, jsou stále spíše kuriozitami, jež dosud nenašly cestu ke spotřebitelům? Je tomu tak proto, konstatují autoři, že efektivnější technologie, které snižují spotřebu energie a materiálů, nejsou v podmínkách současného trhu ekonomicky nijak zvlášť rentabilní.

Pro čtenáře zvyklého věřit heslu „Co je ekonomické, je také ekologické“, je jistě podobné zjištění poněkud překvapivé. Dnešní tržní prostředí a zájmy ekologie (v nejširším slova smyslu) se však, podle názoru autorů, do značné míry rozcházejí. Je tomu tak především proto, že i ve státech s tržní ekonomikou jsou ceny za energii, suroviny a dopravu velice vzdáleny „ekologické pravdě“. V důsledku toho neexistuje dostatečně silný tlak na vývoj a výrobu technologií, jež by umožnily radikální šetření zdrojů. I v podmínkách dnešních tržních ekonomik je prostě ekonomicky výhodnější pokračovat v rabování zdrojů, stavět nové elektrárny a převážet zboží z jednoho konce planety na druhý.

Z ekologického hlediska výrazně deformované ceny vydávají zcela falešné signály. Namlouávají výrobcům i spotřebitelům, že jsou dost bohatí na praktikování nadměrného konzumu, že nedluží nic přírodě ani svým potomkům, kteří budou chtít jednou usednout k hostině po nich. Protože dnešní nízké ceny energií, surovin a dopravy opticky nadhodnocují naše možnosti, investice do výrazné efektivity se zatím nevyplácí. Ztrácíme tím drahocenný čas, jehož by mohlo být využito k aplikaci Faktoru 4.

Některé z uvedených úsporných technických inovací jsou sice již dnes rentabilní, avšak v soutěži o přilákání pozornosti omezeného kapitálu prohrávají (právě při dnešních cenách energií, surovin a dopravy) s mnohem ziskovějšími technologiemi založenými na větším plnění a zatěžování přírodního prostředí.

Je tomu tak mimo jiné proto, že elektrárenské podniky nepřipouštějí spravedlivou soutěž při výrobě a úsporách energie, těžební firmy započítávají do ceny surovin sice svůj zisk, zdaleka nikoli však všechny ekologické dopady těžby, systém té nejméně ekologické, tedy silniční dopravy je všemožně dotován. Výsledku těchto mnohonásobných dotací, bariér bránících konkurenci a politicky motivovaných cenových úlev říkáme poněkud licoměrně „tržní ekonomika“. Autoři uvádějí banální příklad z oblasti dopravy: „Společenské náklady jízdy automobilem, časové ztráty kvůli dopravním zácpám, nehody, znečišťování životního prostředí, opotřebování silnic, potřeba území a další jsou jednoduše uvaleny na společnost“ (str. 210). Tyto zcela netržně hrazené náklady přitom jen u dopravy činí, podle odhadu autorů, ve vyspělých zemích až 5% hrubého domácího produktu.

Dokud nám ceny vyprávějí pohádky o nekonečné dostupnosti zdrojů, které však ve skutečnosti pod naším náporem mizí, nelze dospět k nápravě. Ani přes sebedůležitější techniku, konstatují autoři, spotřeba zdrojů neklesne, dokud ceny nevydají pravdivější signály o skutečných vyhlídkách expandující ekonomiky v podmínkách omezeného prostředí. Veškerý přínos faktoru čtyři se rozpustí v tom, že dojde k zečtyřnásobení konzumu.

Autoři dokáží vidět technický vývoj v celé jeho rozpornosti. Velký pokrok techniky byl použit v první řadě právě ke drancování zásob, umožnil lacinou těžbu, čímž zároveň blokuje motivaci co se týče přechodu k efektivnějším technologiím v celé řadě dalších oblastí.

Řešení spatřují, podobně jako řada dalších ekologicky vnímavých ekonomů, v příjmově neutrální ekologické daňové reformě. Je třeba změnit systém daní tak, aby podstatně kleslo zdanění vykonané práce a přidané hodnoty a o tento rozdíl aby stoupl zdanění energie, surovin a dopravy. Tento tlak by konečně navedl kapitál do oblasti vývoje úsporných technologií. Ve zvláštní kapitole pak autoři rozebírají mechanismy globalizovaného trhu, které pohybu směrem k efektivnějším technologiím brání a podporují právě tak drancování přírodních zdrojů chudých zemí, jako expanzi dopravy, jednoho z ekologicky zdaleka nejškodlivějších faktorů.

Autoři knihy nejsou technologickými fundamentalisty, jejich víra v zázračnou techniku není neomezená. Uvědomují si, že řešení musí být mnohem komplexnější. Pokud by hospodářský růst stoupal nadále exponenciálně o 5% ročně, pak veškeré úspory, jichž lze dosáhnout díky Faktoru 4, budou vyčerpány během třiceti let a my se ocitneme opět v dnešní situaci. „Poskytne-li nám faktor 4 přestávku k nadechnutí, během které se obyvatelé Země budou moci zamyslet nad účinnými řešeními, která přesahují řešení technická, bude dosaženo možná toho nejlepšího, v co se dá doufat.“ (str. 228)

Čtenáře knihy nepochybně napadne, že by bylo velmi prostoduché spojovat samotnou realizovatelnost efektivnějších technologií s nadějami na hodnotový obrat. Samotný Faktor 4 je vlastně umocněním manipulativního postoje vůči přírodě, je snahou „vymačkat“ ze stejných vstupů pro naše potřeby více, než kolik dokážeme v současné době. Podobná snaha stěžl může signalizovat jakoukoliv spojitost s obratem od konzumní orientace k jiným, vůči přírodě chápavějším hodnotám.

Autoři si v tomto bodě poněkud odporují, když na jedné straně ujišťují o své víře ve zbytečnost konzumních omezení, na straně druhé vyzývají ke změně hodnotové orientace, bez níž budou výsledky revoluce v efektivnosti vzápětí promarněny. Tento rozpor se snaží řešit v závěrečné kapitole, v níž zdůrazňují nutnost redefinovat blahobyt, znovuobjevit jeho nemateriální aspekty. Činí tak především v souvislosti s oblastí práce. Ta je dnes institucionalizována způsobem, který materiální přístup k životu podporuje a přímo vynucuje. „Půjde o to, vytvořit

nebo znovuobjevit pro práci v domácnosti a v sousedském prostředí podobnou společenskou vážnost, jakou má práce v zaměstnání. Zároveň musíme rozpoznat a pokud možno vymýtit mechanismy, které znovu a znovu přeměňují uspokojení i nemateriálních přání na obchod náročný na peníze, materiál a dopravu. Avšak rychlý pokrok v tomto směru se nedá očekávat ve světě, ve kterém jsou jak materiální základy života, tak i společenské uznání neoddelitelně spojeny s pracovním místem a ve kterém je možné koupit za peníze prakticky všechno.“ (str. 310)

Pozorný čtenář v tomto bodě opět musí vznést otázku, zda větší ždímní látek a energie z přírodního prostředí vytváří předpoklady pro to, aby byl blahobyt vnímán v méně materiální podobě. Pokud takové předpoklady nevytváří, odkud se pak změna postojů vezme? Odpověď, kterou v knize nalezneme, ho však stěží uspokojí. Autoři sahají k tzv. „teorému nenasytosti“, který formuloval německý sociologizující ekonom Gerhard Scherhorn a který říká, že dnešní západní civilizaci charakterizuje převaha relativně povrchních, ale poměrně rychle uspokojitelných materiálních potřeb nad dozráním a uspokojením potřeb nemateriálních. „Dokud naše civilizace“, konstatují autoři, „tento mechanismus potlačování nemateriálního uspokojování prostřednictvím materiálního růstu neprohlédne a nepřekoná, nemáme šanci zvítězit v závodu mezi růstem efektivnosti a revolucí stoupajících očekávání a nerušené růstové spirály.“ (str. 313)

Autoři naznačují, že žádoucí přechod by se měl uskutečnit v souvislosti s přehodnocením váhy práce pro trh a práce vykonávané v rámci neformálního sektoru. Spolu s tím by mělo dojít k oživení komunitních vazeb a k rozvoji méně kompetitivních mezilidských vztahů. Je to zajisté poněkud mlhavé, ale nic lepšího na samém konci posledního století bezstarostné hojnosti po ruce prostě nemáme.

Jan Keller

Henryk Skolimowski: *The Participatory Mind. A New Theory of Knowledge and of the Universe.* Arcana, Penguin Books, USA, 1994, 375 s.

Henryk Skolimowski je emeritní profesor Univerzity v Michigenu a vedoucí katedry ekologické filozofie na Technické univerzitě v Lodži. Je otcem světově známých letních workshopů eko-filozofie a eko-jogy na feckém ostrově Thassos. Navzdory tomuto „alternativnímu“ rysu patří mezi autory, kteří vzdorují požadavku zdomácnělému v kruzích radikálních ochránců přírody, totiž ctosti být hlubinným ekologem biocentrické orientace. Ba co víc, vysoko třmá prapor tzv. antropocentrismu. V tom nám připomíná, jinak uměřenějšího, Erazima Koháka.

Slova „antropocentrismus“ a klasifikace „antropocentrický“ bývají ve zmíněných kruzích používána jako odsudek i nadávka. Jak to bývá, bez hlubšího porozumění a bez adekvátních informací vznikla dichotomie „zlý antropocentrik“ a „hodný biocentrik“. Chce-li se toto prostě a nepoučené dělení zaštitit osobností filozofa, odvolává se, jen částečně právem, na myšlenky Arne Naesse. Stačí však například nahlédnout do diskusí publikovaných v časopisu *Environmental Ethics*, abychom si uvědomili, jak je problematika naznačené dichotomie složitá, kolik poznávání a přemýšlení vyžaduje, chceme-li k ní zaujmout stanovisko.

Těm, kteří chtějí argumentaci antropocentrické environmentalistické filozofie porozumět hlouběji, doporučuji některou z knih Henrika Skolimowského. Klíčová je jeho *Eco-philosophy: Design in New Tactics for Living*. (Ačkoliv jsou překládány do mnoha jazyků, česky doposud Skolimowského práce nevyšly.) V této recenzi referuji o titulu *The Participatory Mind*. Představuje ovšem jen jednu variantu ze škály antropocentricky zakotvených environmentalistických přístupů. Jejím základem je široce otevřený religiozní názor.